

VARLIK VERGİSİ KONUSUNDAKİ YOLSUZLUK SÖYLENTİLERİ

Doç. Dr. Nevin Coşar

Yıldız Teknik Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özet

İkinci Dünya Savaşı yıllarında karaborsa ve vurgunculuktan büyük servetler birikti. Alınan önlemler kısıtlıkları ve kara borsayı önleyemedi. Uluslararası baskıların arttığı, ekonomik şartların zorlaştığı, kamu oyundan baskıların yoğunlaştığı, devletin gelir ihtiyacının arttığı bir dönemde. Varlık Vergisi devletin gelir gereksinimini karşılamak, enflasyonu ve karaborsayı önlemek üzere çıkarıldı. Vergi savaş sırasında elde edilmiş serveti vergiliyor ve gayri-Müslimler üzerinde yoğunlaşıyordu. Bu çalışmada, varlık vergisinin bazı karanlıkta kalmış noktaları üzerinde duracağız. Verginin siyasi yolsuzluk aracı olarak kullanıldığı konusundaki söylentiler, 1950 yılının ikinci yarısında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde verilen soru önergeleri incelenerek aydınlatılacaktır. Kanunda olmadığı halde, bir grup vergi mükellefinin vergilerinin indirilmesi, tahsilatın ertelenmesi, daha sonra bu vergilerin silinmesi konusu Meclis'te tartışılmış, hukuk dışı uygulama sorgulanmıştır. Varlık vergisinin bazı mükellefler için ertelenmesi, sonra silinmesi politik yolsuzluk olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, yolsuzluk, mali, savaş, olağanüstü

Corruption Rumors about the Capital Tax (Varlık Vergisi)

Abstract

During World War II, shortages in the basic consumption goods and production inputs, increasing prices and falling production caused black marketing. Due to the war economy and speculative atmosphere a considerable wealth accumulated in the hands of the commercial and agricultural bourgeoisie. Insufficient Government revenues, increasing international and economic pressures forced the government to utilize new financial instruments. In order to increase budget revenues and to prevent black marketing, the government levied Varlık Vergisi on untaxed wealth, excessive profits. But, the implementation of the tax caused discrimination between Muslims and non-Muslims. In other words higher tax rates were levied on non-Muslim citizens. Varlık Vergisi is the most disputable tax in Turkish financial history. Lack of legal rights, ethnic discrimination and tax assessments were the most criticized items of Varlık Vergisi. The purpose of this paper is to explain some obscure applications of Varlık Vergisi and question the rumors about political corruption. I will focus on the critical approaches in the Parliamentary Proceedings about Varlık Vergisi in the second half of 1950. The critical issue which was discussed in the parliamentary sessions was the fact that the liabilities of some tax-payers had been postponed and eventually cancelled. This was considered to be the illegal practice of Republican Peoples Party's government, more precisely political corruption.

Key Words: Taxes, corruption, financial, war, extra-ordinary.

Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa ile ittifak yapan Türkiye, savaşa girmese de büyük ekonomik sıkıntılar yaşadı. Bu yıllarda, tüm ülkeler savaş ekonomisine geçerek, ekonomik gelişmişlik düzeylerine ve gereksinimlerine göre çeşitli önlemler aldı. Savaş sırasında önemli olan devlet harcamalarının ülkenin savaştaki konumunu tehlikeye atmadan kamuoyunun isteklerini de göz önüne alarak finanse edilmesi idi (SAYERS, 1956: 56). Bu doğrultuda ülkeler mali politika araçlarının seçimine; para arzının artırılmasına, zorunlu borçlanmaya veya vergi uygulamalarına giderek, savaş sırasında ortaya çıkan olağanüstü kazançları çeşitli şekillerde (vergi veya zorunlu borçlanma vb.) bütçeye aktardı. Türkiye’de vergiler, emisyon ve dış borçlanma devlet ve seferberlik harcamalarını finanse etmek üzere kullanıldı. Mali amaçlı vergi politikası ülkede ortaya çıkan vergilenebilir her alanı göz önüne aldı. Çeşitli vergiler artırıldı, olağanüstü şartlarda oluşan ticari servetleri vergilemeyi amaçlayan Varlık Vergisi, tarım kesiminde oluşan olağanüstü gelirleri vergilemek için ise, Toprak Mahsulleri Vergisi getirildi. Bu yıllarda hükümet politikaları değerlendirilirken, düzenlemelerin hukuksal temelleri, vatandaşların savaşa yaklaşımı, dayanışma ve birlik ilişkileri ile vergi ve borçlanma konularına bakışı da göz önüne alınmalıdır. Savaş, hükümetin ekonomik ve mali faaliyetlerini nasıl etkiledi? Bu yönüyle yolsuzluklar konusu, İkinci Dünya Savaşı yıllarında sürekli vurgulanan bir konuydu. Savaşın başlamasıyla birlikte fiyatların hızla yükselmesi, suiistimalleri ve yolsuzlukları artırmış, kamu sektöründen özel sektöre geçişler hızlanmış, memurlarla iş adamları arasındaki gizli ilişkiler sorgulanmaya başlanmıştı (BUĞRA, 1994:166).

Bu amaçla, yolsuzlukları önlemek üzere 1939 yılında Ticaret Bakanlığı kurulmuştu. Yolsuzlukların arttığı ve vurgunculuğun geniş boyutlara ulaştığı bir ekonomide, Varlık Vergisi’nin vergi hukuku açısından eksiklikler içermesi ve idarece takdir yöntemi, vergiyi siyasi ve idari yolsuzlukların ana odağı haline getirdi. Vergiye ilişkin hukuk dışı uygulamalar, ayırıcılık, erteleme,

bekletme ve keyfi vergi indirimleri konuları, 1950 yılının ikinci yarısında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) gündemine soru önergeleriyle girdi. 1951 yılında yoğunlaşan tartışmalarda, Vergiye yönelik bir çok eleştiri yapıldı: İdarece takdir yönteminin sübjektif uygulamalara yol açması, verginin mal beyanına ve benzeri tahmin belgelerine dayanmaması, itiraz ve temyiz haklarını içermemesi, uygulamada bir denge sağlanamaması, vergi tarihinde etnik ayırımı gidilmesi gibi. 1951 yılında İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin, "Varlık Vergisi Faciası" isimli kitabı yayımlaması tartışmaları alevlendirse de, verginin tüm sorumluluğunu üzerine alan eski Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun açıklamaları sonrasında konu gündemden düştü. 1990'larda yeniden gündeme gelen Varlık Vergisi'ne, daha çok azınlıklara yüklenen ağır vergi tutarları nedeniyle karşı çıkıldı, eleştiriler daha çok bu yönde oldu (AKAR, 1992; AKTAR, 1996; BALI, 2001). Vergi mali sorunlara çözüm olarak düşünülmüştü, ancak toplumda ticareti ve ekonomiyi ellerinde tutan gayri Müslimler büyük ölçüde Varlık Vergisi'nin kaynağı haline gelince, verginin birincil amacı olan bütçenin kaynak gereksiniminin karşılanması yanında Müslüman-Türk burjuva sınıfının önünün açılması (ekonominin Türkleştirilmesi) gibi bir hedefi de gerçekleştirmişti. Buradan yola çıkılarak, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye'de olağanüstü bir vergi olarak konulan Varlık Vergisi'nin amacı, uygulaması ve iktisadi sonuçları özetlenip, konunun siyasi keyfilik boyutunu ön plana çıkartan, 1950 yılının ikinci yarısında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen soru önergeleri değerlendirilecektir.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Mali Durum

İkinci Dünya Savaşı sırasında iki cephe arasında sıkışmış olan Türkiye, izlediği denge politikasıyla savaşın dışında kalmaya çalıştı (DERİNGİL, 1994). Türkiye fiili olarak savaşa girmese de, savaşa hazırlıksız yakalandı ve büyük ekonomik sıkıntılar yaşadı. Savaş ekonomisinin çerçevesini çizen Milli Korunma Kanunu savaş çıktıktan (1 Eylül 1939) altı ay sonra yürürlüğe girebildi (19 Şubat 1940). Varolan kaynakların ve tüm üretimin savunma hizmetlerine yöneltilmesi, işgücünün önemli bir kısmının (özellikle tarım kesiminden) silah altında tutulması üretimin azalmasına ve ithalatın düşmesine neden olurken kıtlıklar, suiistimaller ve yolsuzluklar arttı. İdari önlemler kıtlıkları gidermede yeterli olmadı (İaşe Müsteşarlığı, Petrol Ofisi, Fiyat Murakabe Komisyonu, dağıtım örgütleri gibi). Dağıtım, denetim ve üretimde sorunlar yaşandı.¹

1 1939 yılında Erzincan depreminin yarattığı sorunların ardından, 15 Kasım 1942 ve 20 Aralık 1942'de meydana gelen iki depremde büyük kayıplar verildi. Ayrıca, 20 Haziran 1943 de bir

Savaş ekonomisiyle birlikte yürütülen seferberlik harcamalarının finansmanı önemli sınırlamaları içeriyordu. Savaş içinde, bir yandan ihtiyaçların giderilmesi, öte yandan sağlam mali kaynakların bulunması gerekiyordu. Bütçenin finansmanında vergiler, önemli bir kaynaktı ancak, bütçe gelirlerinin yapısı artan ihtiyaçları finanse etme esnekliğinden yoksundu, iç borçlanma ve dış borçlanma kaynakları ise yeterli değildi.² Savaş, para politikasının gevşetilmesi için bir vesile oldu ve 1930'larda uygulanan sağlam para politikası terk edildi. Para konusunda 1920'ler ve 1930'larda egemen olan siyasi kaygılar bir tarafa bırakılarak para arzı artırıldı, olağanüstü giderlerin karşılanmasında emisyon kullanıldı. İlerdeki sayfalarda yer alan Tablo 2'de görüldüğü gibi, 1940 yılında banknot artışı 43.4, 1941 yılında 27, 1942 yılında 43.2 gibi yüksek oranlarda gerçekleşti. Ancak, para arzındaki genişleme üretim artmadığından enflasyona neden oldu. Azalan üretim ve ithalata, mal kıtlıkları ve ulaşım ile dağıtımdaki bozukluklar da eklenince, iktisadi hayat bürokrasinin kontrolünden çıktı. 1942 yılının Şubat ayından itibaren fiyatlarda büyük artışlar görüldü, yaz aylarında ise Milli Korunma tedbirlerinin yürütülmesi çok güçleşti. 1941 yılına göre fiyat endeksi 175.3'ten 339.6'ya çıkarak % 98 arttı. 1941 ve 1942 yıllarında buğday ürününün azlığı yiyecek sorununu ön plana taşımış vurgunculuğun kapsamı genişlemişti. 1942 yılında vurgunculuğu önlemek üzere ekmeklerin bayatladıktan sonra (24 saat bekletilerek) satılması kararı alındı, ancak yasak etkisiz kaldı (GOLOĞLU, 1974:149). Suiistimaller yolsuzlukları, kıtlıklar karaborsa ve spekülasyonu teşvik etti.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında vurgunculuk konusu basında sık sık yer aldı (BALI, 2002: 426-35).³ 1942 yılının Ocak ayında vurguncular için, 10 yıla kadar hapis ve on bin lira para cezası getirildi, memurlara ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinde çalışanlara yönelik olarak "Fevkalâde Hallerde Haksız Olarak Mal İktisap Edenler Hakkında Kanun," Mayıs ayında ise iki kez çeşitli vergileri artıran Fevkâlâde Zam Kanunu çıkarıldı. Ancak, vergilemede sınıra gelinmişti; dış politikada ise zor günler yaşıyordu. Ağustos ayında vurguncular için getirilen idam cezası önerisi TBMM'de reddedildi. Sorunlar

hasarlı deprem daha meydana geldi. Bu depremlerde çok sayıda insan ölmüş, mevcut binaların yarısı yıkılmıştı. Savaş koşullarında depremler ekonomik sorunları ağırlaştırmıştı.

2 İkinci Dünya Savaşı yıllarında 1939 yılında 20 milyon sterlin Teslihat Kredisi, 1940 yılında 15 milyon sterlin altın istikrazı yapıldı. Aynı yılda İngiltere'den 2 milyon sterlin, Fransa'dan 264 milyon franklık kliring de blokaj istikrazı yapıldı, 1942 yılından Almanya'dan 100 milyon mark şartlı kredi kullanıldı. 1944 yılından başlayarak Amerika Birleşik Devletleri'nden krediler kullanıldı (İNCE, 2001:189-90). 1940 yılında alınan 15 milyon sterlin karşılığında para basıldı.

3 Rifat Bali kitabında bu konuda çok sayıda örnek vermektedir. Karaborsacılık konusunda yahudi faktörünün ön plana çıkarıldığı vurgulanmaktadır.

isc, günden güne ağırlaştı, iaşenin sağlanamaması tehlikesi doğdu. Refik Saydam'ın aniden vefat etmesinden sonra Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu, bir önceki döneme zıt politikalar uygulayarak kontrolleri kaldırdı ve fiyatları serbest bıraktı, ancak beklenen olmadı mal arzı artmadı, varolan enflasyonist süreç, karaborsa ve vurgunculuk önlenemedi (KOÇAK, 1986: 356-72). Bu ekonomik tabloda savaş ekonomisinin yarattığı kıtlıklar ve vurgunculuk sonucunda oluşan büyük servetler ile devletin mali krizi çelişki oluşturuyor ve sorunun ana kaynağı olarak görülüyordu. 1942 yılının son çeyreğine doğru darboğaz içinde bulunan ekonomide yiyecek sorunu ve karaborsa en önde gelen sorunlardı; bu noktada savaşın ivedi finansmanını sağlamak için sosyal, ekonomik ve mali şartlar olağanüstü sermaye kazançları vergisine yönelik arayışları yoğunlaştırdı.

Savaş döneminde devlet gelirlerini artırmaya yönelik dört kez Fevkalâde Zam Kanunu çıkarıldı; Kazanç vergisi, Hayvanlar vergisi, Bina vergisi, İç istihlak ve Muamele vergilerine, İthalattan alınan muamele vergilerine zamlar yapıldı, ayrıca bazı vergilere "Müdafaa Vergisi" adı altında ek zamlar getirildi. Sık sık yapılan bu düzenlemeler sonucunda vergi sisteminde karışıklık arttı. Dar kapsamlı ve adaletsiz bir yapıya sahip olan Türk vergi sisteminde, vergi gelirlerinin büyük bölümü dolaylı vergilerden ve ücretlilerden alınan stopajlardan sağlanıyordu.⁴ Enflasyon, karaborsa ve spekülasyon varolan ekonomik ve siyasi şartları daha da ağırlaştırmış ve geniş kesimleri zor duruma sokmuş, halkın vergi ödeyecek gücü kalmamıştı. Gerekli esneklikten uzak olan Türk vergi sistemi ülke ekonomisini etkin kavrayamıyordu. Ticari gelirleri vergileyen tek vergi kazanç vergisiydi ve verimi düşüktü. Sferberlik harcamaları nedeniyle devletin gelir gereksinimi artmış, öte yanda karaborsa ve vurgunculuktan büyük bir servet birikimi meydana gelmişti. Kamuoyunda artan baskılar belirli kesimlerin elinde toplanan gelir ve servetin vergilenmesini gerekli kılıyordu. İç ve dış siyasi ortam son derecede hassas dengeler üzerinde duruyor, ülke çok zor günler yaşıyordu. Böyle bir ortamda Varlık Vergisi, savaşın yarattığı mali baskıları azaltmak ve devlete gelir sağlamak üzere gündeme gelen, diğer ülkelerde de savaş sırasında çeşitli biçimlerde uygulanan bir sermaye kazançları vergisiydi. Bu verginin amacı, bütçenin finansmanını sağlamak ve olağanüstü dönemde elde edilen spekülatif kazançları vergilemek, ayrıca spekülâtörleri ellerindeki stokları piyasaya sürmeye zorlayarak karaborsacılığı azaltmak ve fiyatları düşürmektir. Temelde verginin konmasında çıkış noktası mali gereksinimlerdi. Ancak, mali koşulların yanında Türkiye

4 Vergi gelirlerinin ortalama % 65'i dolaylı vergilerden karşılanıyordu. Kazanç Vergisinin % 80'ini ücretliler ve beyannameliler ödüyor. Beyannamelilerin % 90'ını ise Kamu İktisadi Teşebbüsleri oluşturuyordu.

ekonomisinin bazı özellikleri bu verginin uygulanma yönünü etkiledi. Bu, devlet ve burjuvazi ilişkileri idi.

Devlet ve Burjuvazi

Yirminci yüzyılın ilk on yıllarından itibaren bürokrasinin ana projesi ulusal burjuva sınıfına dayanan güçlü bir ulus devlet kurmaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nda burjuva sınıfı gayri Müslimlerden oluşuyordu. İkinci Meşrutiyet döneminde eşitlik ve özgürlüğü savunan fikir akımlarının çerçevesini ulusçu görüşlerin çizmesi (KARPAT, 2001:403); ortaya çıkan fikir akımları ve siyasal oluşumların ise azınlıkların toplumsal yönelimlerini dikkate almaması, İkinci Meşrutiyet döneminden başlayarak azınlıkların toplumsal projelerin dışında tutulmasına, azınlıkların da bunun dışında kalmasına yol açtı. Büyük hayal kırıklığına uğrayan azınlıklarla, Müslümanların yönelimleri farklılaşınca ortaya çıkan tezatlık azınlıklara karşı olumsuz bir bakışa getirdi (GÖÇEK, 1999: 300). Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ulusçuluk akımının güçlenmesi ile ulus-devletin temeli olarak görülen Müslüman-Türk burjuva sınıfının oluşturulması hedefi, Milli İktisat Politikası (1915-8) ile kısmen gerçekleşti. Bu yıllarda karaborsa ve vurgunculuktan cılız da olsa bir ulusal burjuva sınıfı ortaya çıktı. Güçlü ulus-devletin temeline konulan ulusal burjuva sınıfı, Cumhuriyet döneminde de iktisat politikalarının ana unsuru oldu. Ancak, 1920'li yıllarda göçlere rağmen Rum, Ermeni ve Yahudi işadamları ekonomiyi ellerinde tutuyor, dış bağlantıları sağlıyor, bu durum hükümeti rahatsız ediyordu. 1929 Dünya Krizi öncesinde gümrük duvarları yükseltilmeden önce yapılan spekülasyonlar, kriz sonrasında ithalat yasakları getirilmesince rağmen kaçak ticaretin devam etmesi, 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanununa rağmen ciddi sanayi yatırımlarının yapılmaması, fonların kısa vadeli alanlara gitmesi, kısa vadeli kârlar uğruna ulusal çıkarların göz ardı edilmesi burjuva sınıfına karşı tepkiyi artıran faktörler oldu. 1930'lu yıllarda devlet, ulusal bir ekonomi oluşturmak için hem burjuva sınıfına, hem de halka yönelik propaganda çalışmalarına girişti. Kapalı ekonomiye geçilirken, halk ithal mallarının kullanımından vazgeçirilmeye çalışıldı, gümrük yasaklarına rağmen kaçak içeriye giren mallar için tüccarlara karşı savaş açıldı, liberal politikalara ve burjuva sınıfına güven azaldı. Devlet doğrudan ve dolaylı olarak ekonomiyi kontrolü altına aldı. Milli ahlak, milli vazife, milli vicdan ve vatan sevgisi gibi bireyin çıkarlarını toplumsal çıkarlarla bütünleştireceği ilkelere önem verildi. Dolayısıyla, kısa dönemli kârlar peşinde koşan, ulusal çıkarları hiçe sayan burjuva sınıfına karşı tepki vardı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise bu durum daha da keskinleşti, devlet ve burjuvazi ulusal çıkarlar konusunda karşı karşıya geldi. Bürokrasi iktisadi hayatı idari düzenlemelerle yönlendirebileceğini düşündü, ancak uygulamada iktisadi hayatın kuralları kendini gösterdi;

yokluklar yüksek kârları, yüksek kârlar ise karaborsayı teşvik etti.⁵ Bu şartlarda bürokrasinin beklediği, herkesin elindekiyle yetinmesi, yokluklardan ve zor şartların getirdiği olanaklardan yararlanmaması, ülke çıkarlarını kâr kazanç güdüsünün önünde tutmasıydı. Oysa, öyle olmadı, yapılan tüm vatanseverlik çağrıları yanıtsız kaldı.

İkinci Dünya Savaşının yarattığı olağanüstü şartlar, mali darboğazlar, ekonomik kıtlıklar ve tüm çabalara ve önlemlere rağmen karaborsa, spekülasyon ve vurgunculuğun devam etmesi, burjuva sınıfı ile devleti karşı karşıya getirmiş ve gerilimi artırmıştı. Dış ticaretin büyük kısmının azınlıkların elinde olması ve kıtlıkların daha çok ithal mallarında yaşanması, Varlık Vergisi uygulamasında bu kesime karşı tavizsiz bir politika izlenmesinc yol açtı. Ulusal birliğe destek vermeyen bir sermaye grubuna karşı katı davranıldı.⁶ Örneğin, Refik Saydam ticaretle uğraşan özel sektörün varlığının tüccarların kendi davranışlarına bağlı olduğunu belirterek, özellikle ithalatçıları kastetmiş ve vazifelerine yalnız kendi çıkarlarının değil, aynı zamanda genç çıkarların da egemen olması gerektiğini anlatmaya çalışacağını, olmadığı takdirde ithalatı devlet tekeline geçireceğini açıklamıştı (BUĞRA, 1994:164-5).⁷

Konuya bir başka açıdan bakılırsa, savaş şartları ve mevcut ekonomik durum, Osmanlı son döneminden beri süregelen ticari eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için de elverişli bir ortam yaratmıştı (CLARK, 1984: 33). Bu yönde, Varlık Vergisi azınlıkların ekonomi içindeki payını azaltmak üzere bir araç olarak kullanıldı. Buna sebep, bütün önemli işlerin onların ellerinde bulunuşu, ithal mallarının karaborsada olup hayat pahalılığını önemli derecede artırışı idi. Vergi geçmişten izler taşıyordu denebilir, yabancı firmalar kısmen de yabancı memleketlerde olan ticaretin yalnız azınlık grupları tarafından yapıldığı Osmanlı İmparatorluğu günlerinden gelen bir adete uyarak azınlık firmaları ile iş görmeyi tercih ediyorlardı. Azınlık firmaları ise Türklere ait işyerlerinin doğru dürüst iş görmeye

5 Ekonomik kârlılık ve siyasi, ulusal çıkarlar çatışabilir, işte bu noktada toplum yararı saptayıcısı olarak hükümet müdahale edebilir.

6 İsmet İnönü'nün 1942 yılı TBMM'ini açış konuşması ile karaborsa ve vurgunculuk yapanları uyarı, bu uyarılar savaş sonuna kadar devam etmiştir. Ahmet Barutçu'ya göre (1977:265) devlet bir çıkmaza girince ya da sokulunca, bunun tepkisinin çok şiddetli olması doğaldır. Öyleyse böyle bir kanunun kabulü duraksama gösterilmeyecek bir olaydır.

7 Ancak, Refik Saydam aniden vefat edince, Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu yiyecek sorununu çözmeyi en önemli ekonomik problem olarak gördü, Milli Korunma Kanunu uygulamaları gevşetildi, fiyatlar biraz serbest bırakılınca resmi fiyatların yükseleceğini ancak karaborsa fiyatlarının altında kalacağını düşündü. Ancak, bu böyle olmadı. Fiyat artışlarının hızlanması, dış siyasette meydana gelen gelişmeler savaş sırasında büyük kârlar elde eden ticaret kesimi üzerine dikkatleri yoğunlaştırdı.

ehil olmadığını ilan ediyor, hükümetin uygunsuz ve fark gözetilen tutumundan şikayet ederek yabancı firmalarla iş görmeyi tekellerinde tutmak için çalışıyorlardı (KARPAT, 1996:110). Bu nedenle, Varlık vergisinde azınlıklara yönelik uygulamaları salt “ırkçı bir politika” ile açıklamak da anlamlı değildir. Azınlıkların piyasa ekonomisindeki konumu da önem taşımaktadır (AKAR, 1992: 89). Dolayısıyla, konu öncelikle dini veya etnik bir mesele değil, ulus-devletin temelini sağlamlaştırılmasını öngören iktisadi bir sorundur.

Ulus-devlet bağlamında konuya bakılırsa, devletin egemenlik hakkını kullandığı söylenebilir. Ekonomik ve sosyal şartların zorluğu ve yapılan vatanseverlik çağrılarında olumsuz yanıt alınması, siyasal iktidarı hükümetin duygusal yanını ön plana çıkartarak ülkeyi yönetmeye yöneltti. Savaş zamanında beklenen herkesin milli ahlak kuralları çerçevesinde davranmasıydı ancak, yapılan çağrılara olumlu yanıt alınamaması, ülkede etik (ethic) bir beraberlik yaratılamaması, kamu yararı ön plana çıkartılarak siyasal iktidarı toplum yararı saptayıcısı görevini üstlenmesine yol açtı (TUNAYA, 1980: 161-5). Bu açıdan, Varlık Vergisi konusundaki hükümetin yaklaşımı tarihsel, siyasi ve iktisadi yönleriyle değerlendirilmelidir.

Varlık Vergisi Uygulaması

Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi, nüfusu, gayri safi milli hasılası, bunun sektörel dağılımı, gelir bölüşümü eşitsizliği, piyasaların yapısı, kurumsallaşma düzeyi vb. toplanacak vergi düzeyini ve vergi tekniklerini etkiler. 1942 yılının ikinci yarısında vergilemede sınıra gelinmiş, vergi yükü ücretliler üzerinde yoğunlaşmıştı; ücretli kesim Kazanç vergisinin büyük bölümünün yanı sıra 1929 Dünya Krizi sonrasında konulan İktisadi Buhran, Muvazene ve Hava Kuvvetlerine Yardım gibi olağanüstü vergileri ödüyordu. Ayrıca, ücretler enflasyon nedeniyle crozyona uğramış, geniş kesimler günlük temel ihtiyaçlarını karşılayamaz bir duruma gelmişti. Konsolide bütçe gelirleri 1940 yılında % 39.2 artarken, 1941 yılında ancak % 18.4 artırılabilmişti. Faik Ahmet Barutçu'ya göre (1977:265) para basma ile devlet maliyesi iki yıl dört ay yönetilmiş, 1942 yılının ikinci yarısında yeni gelir kaynaklarının bulunması gerekli olmuştu. Fiyat artışları, karaborsa ve vurgunculuk temel ihtiyaçların karşılanmasında büyük sorunlar ortaya çıkarıyordu. Gidilecek başka kaynak kalmamıştı. Spekülatif faaliyetlerden elde edilen kazançlar, başlangıçta zorunlu borçlanma ile devlete aktarılacak istense de, yabancıların piyasadaki egemenliği zorunlu borçlanma yapılmasını sınırlamış, geriye bir tek vergi seçeneği kalmıştı. Bu amaçla çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu 12 Kasım 1942 tarihinde yürürlüğe girdi. Vergi tüm ülkeyi kapsıyordu, ancak verginin ana

uygulama merkezleri görelî olarak ekonominin gelişkin olduğu İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara, Hatay, İçel, Seyhan gibi iller oldu.

Varlık Vergisi Kanunu

4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu, vergi konusu, vergi miktarı, verginin tarihi, verginin tebliğ ve tahsili, teminat, zaman aşımı ve meriyet adı altında yedi bölümden ve 17 maddeden meydana gelen bir kanundur. Birinci maddede, Varlık Vergisinin servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden ve bir defaya mahsus olmak üzere alınacağı belirtilmiş, ikinci maddede verginin kimlerden alınacağı sıralanmıştır. Buna göre: “2395 sayılı Kazanç Vergisi ve 2728 sayılı İktisadi Buhran Vergisi kanunlarla ek ve tadilleri mucibince mükellef bulunanlar, büyük çiftçiler, uhdelinde bulunan binaların ve hisseli ise hissedarların hisselerine düşen bir yıllık gayri safi iradı yekûnu 2500 liradan ve arsalarının vergide mukayyet kıymetleri 5000 liradan yukarı bulunan ve bu miktarların tenzilinden sonra mütebaki irat ve kıymetlerle bu vergiyi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar, 1939 senesinden beri 2395 ve 2728 sayılı kanunlar mucibince vergiye tabi bir iş ve teşebbüsle uğraştığı halde bu kanunun neşri tarihinde işini terk, devir veya tasfiye etmiş bulunanlar; meslekleri tacir, komisyoncu, tellâl veya simsar olmadığı halde 1939 senesinden beri vev bir defaya münhasır olsa bile ticari muamelelere tavassut ederek komisyon veya tavassut mukabili olarak her ne nam ile olursa olsun para veya ayniyat almış olanlar.”⁸ Varlık Vergisi Kanunu’nun üçüncü bölümü verginin tarihini düzenlemektedir. “İkinci maddede yazılı servet ve kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini tespit etmek üzere her vilayet ve kaza merkezinde mahallin en büyük mülkiye memurunun reisliğinde en büyük mal memurundan ve ticaret odalarıyla belediyelerce kendi üyeleri arasından seçilecek ikişer üyeden oluşan bir ve icabına göre müteaddit komisyon kurulur.” Ticaret odası bulunmayan yerlerde, bu odanın seçeceği üyeler yerine belediyece, hariçten ticaret ve ziraattan anlayanlar arasından iki üye seçilmesi,

8 4501 sayılı 21 Eylül 1943 tarihli Varlık Vergisine Ek Kanun ile, 4305 sayılı Kanunun ikinci maddesinde yazılı mükelleflerden vergilerini ödeyemeyecekleri tahakkuk eden hizmet erbabıyla gündelik gayri safi kazançları üzerinden kazanç vergisine tabi mükelleflerin tahsil edilmemiş bulunan borçlarını terkine Maliye Vekili yetkili kılınmıştır. 2 Aralık 1943 tarihinde borçlarını ödeyemedikleri için çalışma mükellefiyetine tabi tutulanlara bakiye borçlarını aile muhitlerinde çalışarak ödeme imkanı verilmiştir. 4530 sayılı 15 Mart 1944 tarihli Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun ise dört maddeden oluşan kısa bir kanundur. Bu Kanuna göre tarih edilmiş olan vergilerin henüz tahsil edilmemiş bulunan bakiyeleri terkin edilmiştir. Varlık Vergisi tarihinden dolayı yeniden müracaat ise kabul edilmeyecekti.

ayrıca en büyük mülkiye ve maliye memurlarının bu komisyonlarda bizzat bulunması şart koşulmuştu. Komisyonlar on beş günlük sürede mükelleflerin vergi miktarlarını kararlaştırmaya mecburdu. Komisyon kararları varidat dairelerinin kapılarına, köylerde münasip mahallere listeler asılarak duyurulacak ve bu kararlar nihai ve kesin olacak, bunlara karşı idari ve adli kaza mercilerinde dava açılmayacaktı. Ancak, mükerrer tarh durumunda itiraz göz önüne alınacaktı. Vergiyi ödeme süresi 15 gündü, 15 günde yatırılmayan vergiler birinci hafta için yüzde bir, ikinci hafta için yüzde iki zam yapılarak tahsil edilecekti. Borçlarını 30 gün sonunda ödemiş olanlar, bedeni yeteneklerine göre askeri nitelikte olmayan genel veya belediye hizmetlerinde çalıştırılacaklardı.⁹ Kolektif ve komandit şirket ortakları ile ilgili olarak Tahsili Emval Kanunu hükümleri uygulanmakla beraber, ortaklar çalışma mükellefiyeti kapsamı içindeydi. Varlık Vergisinin 14'üncü maddesi verginin mükellefiyetini tüm aileye yayarak; dükkan, mağaza, depo ambarı, fabrika ve imalathaneler ile buna benzer yerlerde bulunan bütün menkul mallarla tapuda veya vergide bunlardan herhangi biri namına kayıtlı olan gayrimenkul malların bu kanun mucibince alınacak vergi ve zamların kanuni teminatı hükmünde olup bu malların satılmasında Tahsili Emval Kanunu hükümlerinin tatbik olunmasını öngörüyordu. Varlık Vergisinde zaman aşımı süresi beş yıl olarak belirlenmiş, Kanun hükümlerini yürütmeğe İcra Vekilleri Heyeti memur edilmişti.

Varlık Vergisi uygulamasını merkezde Maliye Vekili Fuad Ağralı, Müsteşar Esat Tekeli, Teftiş Kurulu Başkanı Şevket Adalan yürüttü. İstanbul'da ise Vali Lütfi Kırdar, İstanbul Defterdarı Faik Ökte ve Cumhuriyet Halk Partisi müfettişi Suat Hayri Ürgüplü uygulamayı yönlendirdi. Vergi tarh edilirken her aşamada güçlük yaşanmış, kolaylık olsun diye Gayri Müslimler için G, Müslümanlar için M, Ejnebiler için E, Dönmeler için D grubu oluşturulmuştu.¹⁰ Bu tasnif daha uygulamanın başlangıcında verginin etnik bir vergi olduğu izlenimi vermişti. Oysa, Varlık Vergisi Kanunu'nda böyle bir uygulama öngörülmemişti; mükelleflerin vergileri ödedikleri kazanç vergisi ile ilişki kurularak belirlenmiş ve oluşturulan bir bareme göre hesaplanmıştı. Estimatörlerin ve Teknik Büro'nun belirlediği vergileri Teknik Büro kayıtlara geçmiş, komisyonlara bu bilgiler gönderilmişti.¹¹ Tapu kayıtlarının bile düzenli

9 Çalışma Mükellefiyeti Talimatnamesi 7 Ocak 1943, Resmi Gazete 5302.

10 Etnik ayrıma giderek liste oluşturma işini Faik Ökte'nin yaptığı, Ankara'dan etnik ayrım konusunda bir emir gelmediği ifade edilmektedir (bkz. ÖYMEN, 2002).

11 Gayri-Müslimler için başlangıçta belirlenen vergi miktarları, Hükümet tarafından 5-10 kat artırıldı. Verginin asıl yıkıcılığı burada kendini gösterdi (ÖKTE, 1951: 78). Bu konuda, anılarını yayınlayan Altan Öymen, vergi cetvellerinin Ökte ve İstanbul tarafından belirlendiğini ayrımcılığın Ökte tarafından yapıldığını dolayısıyla merkezi hükümetin böyle

olmadığı bir ekonomide vergi tarhi hatalara açıktı. Karine usulüne göre vergi, mükellefinin servetini gösteren, kişinin tüketimi, harcama biçimi, giyimi, yakın çevresi vb. gibi tüm verileri göz önüne alınarak belirlenir.¹² Bu nedenle, İstanbul'da kimin ne kadar serveti olduğuna dair araştırma yapmak için kurulan birime müfettişler, Merkez Bankası, İş Bankası, Osmanlı Bankası, esnaf ve tüccarı iyi bilen teşekküller, Ticaret Odası ve Milli Emniyet'ten ayrı ayrı isimler istendi. Cumhuriyet Halk Partisi müfettişi Suat Hayri Ürgüplü'ye göre bu listelerle gelen yüksek gelirli ve servet sahibi kişilerin sayısı şaşırtıcı idi. Müfettişlerden yüz ile bin isim arasında değişen listeler, bankalardan 50-3000 arasında raporlar, odalardan on bin, parti teşekküllerinden 20 bin, Emniyetten ise 60 bin isim verilmişti. Başta gelen 40-50 varlıklı kişinin büyük kısmı gayri Müslim idi (BALI, 2001:452-3). Teşkilatsızlık, nüfus kayıtlarının perişanlığı yabancılara vergi konması işini zorlaştırıyordu. Konsolosluk kayıtları esas alındığında bir çok gayri Müslim yabancı (Ejnebi) yabancı grubunda veya M kategorisine göre vergi ödemişti. İstanbul'da vergi miktarlarını belirlemek üzere üç komisyon kurulmuştu. Fevkâlade sınıf ve beyannameli sınıf mükelleflerinin vergileri bir numaralı komisyonda belirlenmiş, bu komisyonda münakaşalar olmuş ve rakamlar değişmişti (ÖKTE, 1951:94). G ve M yanında D grubu oluşturulmuş, bunların vergisi M grubunun iki misli olmuştu. Bir kısım Dönmeler adi cetvellere fevkalade gruba alınmıştı (ÖKTE, 1951:85). Varlık Vergisi açıklandığında Müslümanlar ve azınlıklar arasında büyük farklılıklar olduğu görüldü.¹³ Gayri Müslimler üzerinde verginin yoğunlaşmasında kamuoyunun baskısı ve zenginliğin bu grubun elinde toplanması rol oynadı. Örneğin, İstanbul'daki Ticaret Odası kayıtlarına göre ticaret, sanayi, doktorluk, pastanecilik, meyhanecilik hayatının % 87'si Ermeni, Rum ve Musevilerin elinde toplanmıştı (KAFAOĞLU, 2002:59)

bir yönlendirmede bulunmadığını ifade ederek sözlü emirlere memurların itaat etmeme haklarının olduğunu işaret etmiş, Ökte'nin Varlık Vergisi uygulamasının çarpıtılmasında önemli bir rol oynadığını ileri sürmüştür (ÖYMEN, 2002:325-50). Ayrıca, bkz. (AA.MERİÇ, 1951).

- 12 Dolayısıyla, Ayhan Aktar'ın yazısında ileri sürdüğü tüketimin cezalandırılması savı marjinal bir öneme sahiptir ve karine yönteminin sonucudur. Çünkü vergilendirilen servetti, bunu gösteren her türlü bulgu göz önüne alındı, tüketim, mülkiyet, harcamalar ve hatta giyim kuşam (örneğin Bülent Yazıcı pejmürde kılıklı bir vergi mükellefinin ayakkabılarına bakarak zengin olduğuna karar vermiş, haksız da çıkmamıştı).
- 13 Azınlıkların gerçek durumlarının üstünde ağır bir şekilde vergiye bağlandığı ifade edilir, gerçekten öyle miydi? Veriler yetersiz olduğundan bunu söylemek güç, Ferit Melen'e göre takdire dayalı vergilerde hata olabilir, ancak büyük mükelleflerde hata yapılmamıştı. Azınlıkların ödediği Varlık Vergisi köylünün ödediği vergilerle karşılaştırıldığında, köylünün ödediği Toprak Mahsulleri Vergisi, dolaylı vergiler, yol vergisi ve ücretlilerin ödediği vergiler hesaplandığında Varlık Vergisi ile toplanan miktarın oldukça küçük kaldığı ifade edilmektedir (KAFAOĞLU, 2002:75-82).

Varlık Vergisi'ne en önemli cleştiri, verginin itiraz ve temyiz haklarını kapsamaması konusunda yapıldı (KAFAOĞLU, 2002: 81).¹⁴ Varlık Vergisi, yıllarca vergi vermemiş bir kesimi kapsıyordu, vergi yükümlülerinin vergiden kaçınmasını önlemek ve kısa sürede mali kaynak sağlamak üzere, vergi hukuku açısından eksik çıkarıldığı söylenebilir (BARUTÇU, 1977: 263).¹⁵ Olağanüstü şartlar içinde tahakkuk ettirilen Varlık vergilerine tahsil öncesi itiraz hakkı, vergiye itiraz halinde verginin tahsilatını durduracağından tanınmadı.¹⁶ Bu yönüyle vergi hukuku açısından büyük bir sorun ortaya çıktı. Bundan başka, hükümet vergiden kaçınmanın yollarını hem süreleri kısa tutarak, hem de uygulamadaki boşlukları doldurarak tıkadı. Bu nedenle, vergiye karşı tepki büyük oldu. Veri eksikliği, tapu kayıtlarının yetersizliği nedeniyle tüm servetlere ve herkese ulaşamayacağı biliniyordu, ancak bu durum kısmen de olsa Varlık Vergisi'nin ikinci ve üçüncü derece akrabalara yayılmasıyla öneldi.¹⁷

Türkiye'nin önde gelen iş adamlarından Alber Bilen'c göre (1988:32), vergi miktarları açıklandıktan sonra mükelleflerin çoğu sembolik bir tutar yatırıp gelişmeleri bekledi. Piyasada biraz ödersen kurtulursun bekleyişi hüküm sürüyordu. Vergiye karşı direnç büyüktü ancak, mali gereksinimler nedeniyle hükümet toleranslı davranmadı. Kanun metninde kanun hükümlerinin kesin olduğu bir çok kez yinelenmişti. Devlet, vergi borcu en fazla olanlardan ve borcunu hiç ödemeyenlerden başlayarak çalışma mükellefiyetini uygulamaya soktu. Dönemin zor şartları içinde mükelleflerin direnci bu şekilde kırılarak verginin kısa sürede tahsilatı sağlandı.

Varlık Vergisinin İktisadi Sonuçları

Varlık Vergisi, 12 Kasım 1942 tarihinde yürürlüğe girdi ve yıl sonunda toplam Varlık Vergisi tutarının % 85'i tahsil edilmişti. Varlık Vergisinin uygulama dönemi içinde 463 milyon lira tahakkuk etmiş, 317.5 milyon lira

14 Toprak Mahsulleri Vergisi de itiraz hakkı olmadan çıkarılmıştır.

15 Varlık Vergisi Kanunu aceleyle hazırlanmış ve hemen bir gün içinde yasalaşması istenmişti. Geçici olarak bir komisyon vergiyi görüşmüş, itiraz mekanizmasının olmadığı komisyonda vurgulansa da, hükümet üyeleri ve komisyonun çoğunluğu bunu değiştirmeye yanaşmamıştı.

16 Hukuki açıdan vergide temyiz olmaması nedeniyle hak arama özgürlüğünün sınırlanması söz konusudur. Bundan başka anlamlar yüklememek gerekir; mülkiyet hakkı, girişim özgürlüğü ve özel yaşamın gizliliğinin ihlali söz konusu değildir (Rıdvan Akın, Temmuz 2002 tarihli mektup).

17 Muamele vergisinden kaçınmak ödenecek tutarı azaltmak için, işletmeler aile fertleri ve akrabalar üzerinde gösterilerek vergi kaçınılıyordu, bunu önlemek için Varlık Vergisininin 14'üncü maddesinin kapsamı geniş tutulmuştu.

tahsilat yapılmıştı. Tahakkuk ettirilen verginin % 68.6'sı tahsil edilmiş; 12.3 milyon lira 4501 sayılı kanuna göre, 34.3 milyon lira mükerrerlik nedeniyle, 98.9 milyon lira 4530 sayılı kanuna göre silinmişti. Varlık Vergisi 114 368 mükellefi kapsadı, verginin % 52'sini gayri Müslimler, % 29'unu Müslümanlar, % 19'unu yabancılar ödedi. Verginin % 54'ü İstanbul'dan tahsil edilmişti. İstanbul'da tahsil edilen 221.3 milyon liralık Varlık Vergisi'nin % 70'ini gayri Müslimler öderken, İstanbul dışındaki yerlerde Müslümanlar verginin % 85'ini ödemişti.¹⁸

Tablo 1, 1942 ve 1943 yıllarındaki Varlık Vergisi tahsilatını ve bunun vergi gelirleri, genel bütçe ve konsolide bütçe gelirleri içindeki payını göstermektedir. 1942 yılında vergi gelirlerinin %36'sını, Genel Bütçe gelirlerinin %27.4'ünü, Konsolide Bütçe gelirlerinin ise % 22.2'sini Varlık Vergisi oluşturdu.

Tablo 1

Varlık Vergisi Tahsilatı (Milyon, TL)

Yıllar	Tahsilat	VV/Vergi gelirleri	VV/ Genel Bütçe gelirleri	VV/Konsolide Bütçe gelirleri
1942	270.3	36	27.4	22.2
1943	47.2	5.6	4.5	4

Toplam: 317.5

Kaynak: Maliye ve Gümrük Bakanlığı (1995:141)

Tahakkuka göre tahsilat % 68.6 olsa da vergi amacına ulaştı ve mali sıkıntılarının hafiflemesinde önemli bir rol oynadı. Bunun için bütçe gelirleri ve giderleri artış oranları ile, banknot miktarındaki artış oranlarına bakmak faydalı olacaktır. Tablo 2'de bütçe gelirleri, harcamaları ve banknot miktarları ile yıllık artış oranları yer almaktadır. Bu tabloya göre, 1940 yılında bütçe gelirleri % 39.24 artırılırken, 1941 yılında artış hızı yavaşlamış % 18.45 olmuştu. Bu, varolan vergileri artırarak gelir sağlamanın sınırına gelindiğini göstermektedir, 1942 yılında ise bütçe gelirlerindeki artış oranı % 54.42 olmuş, bu artış Varlık Vergisinden kaynaklanmıştı. Bu yıldan sonra bütçe gelirlerinde önemli bir artış meydana gelmese de bu vergi gelirleri düzeyi olağanüstü bir vergi olan Toprak

18 İstanbul 221.3 milyon, Seyhan 9.750 milyon, İzmir'de 26.755 milyon lira toplandı. İstanbul'da tahsilat oranı % 70, İzmir'de % 90, Seyhan'da % 80 olarak gerçekleşti.

Mahsulleri Vergisi ile sürdürüldü. Varlık Vergisi nedeniyle Kazanç Vergisi tahsilatının da arttığı söylenebilir: 1942 yılında 70.8 milyon olan tahsilat, 1944 yılında 137.6 milyon liraya kadar çıktı. Vergi bileşimi değişerek, 1942 yılında servet vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı % 7 iken 1943 yılında % 43'e yükselirken, mal ve hizmetlerden alınan vergilerin payı % 40.3'ten % 29'a geriledi. Bu da geniş kesimler üzerindeki baskıyı görel olarak hafifletti. İktisadi Buhan, Muvazene ve Hava Kuvvetlerine Yardım Vergilerini de hesaba katarsak olağanüstü vergilerin 1942 yılında 345.4 milyon lira ile konsolide bütçe gelirlerinin % 28.3'ünü karşıladığı görülmektedir. 1943 yılında bu oran 11.7'e gerileyerek 152.8 milyon lira olarak gerçekleşti.

Tablo 2

Konsolide Bütçe Gelirleri ve Harcamaları ile Banknot Miktarı ve Artış Oranları (Milyon TL)

	Konsolide Bütçe Gelirleri		Konsolide Bütçe Harcamaları		Banknot Miktarı	
		Artış %		Artış %		Artış %
1939	478,1		479.1	27.5	281,4	
1940	665,7	39,24	636.9	32,9	403,5	43,39
1941	788,5	18,45	685.5	7.6	512,4	26,99
1942	1.218,0	54,47	1071.5	56.3	733,9	43,23
1943	1.300,8	6,80	1235.2	15.3	802,1	9,29
1944	1.309,9	0,70	1328.7	7.6	960,8	19,79
1945	812,1	-38,00	741.6	-44.2	881,0	-8,31

Kaynak: Maliye Bakanlığı a.g.e.den derlendi.

Varlık Vergisi ile savaş yıllarında hızla artmış olan para arzını sınırlamak ve tedavül hacmini düşürmek gibi bir amaç da güdüldü. Varlık Vergisi 1942 yılında tedavülde bulunan paranın % 41'ine eş değerde bir parayı tedavülden çekerek ekonomiye olumlu bir katkıda bulundu. Tedavüldeki para miktarı 1942 yılında bir önceki yıla göre %40.6 artarken, 1943 yılında 1942 yılına göre artış sadece % 9 oldu. Şükrü Saraçoğlu'na göre, 1943 yılında emisyon artmadı 767 milyondan 720 milyona indi, Merkez Bankası 35 ton altın

aldı, 12 milyon sterlin biriktirdi (GOLOĞLU, 1974:196).¹⁹ Banknot miktarı artış oranlarına bakılırsa 1940 yılında banknot miktarı bir önceki yıla göre % 43.39 artarken, banknot miktarı artış oranı bütçe gelirleri artış oranından yüksek olmuş, bu durum 1941 yılında da devam etmişti. 1942 yılında banknot miktarı artmaya devam etse de bütçe gelirlerindeki artış oranı banknot miktarı artış oranından yüksek gerçekleşti. Burada Varlık Vergisinin rolü büyüktür. Banknot miktarı artış hızı 1942 yılı ve öncesine göre Varlık Vergisi dolayısıyla azaldı. Bu yönüyle, Varlık Vergisi'nin devlet bütçesi ihtiyaçlarının karşılanmasında ve para arzının frenlenmesinde önemli rol oynadığı görülmektedir.

Varlık Vergisi'nin fiyatları etkileme amacı kanunda ödeme süresini bir aya sıkıştırmıştı (ÖKTE, 1951:52). Varlık Vergisi uygulamasının bir aya sıkıştırılmasının nedenlerinden biri karaborsayı ve vurgunculuğu önleyerek malların piyasaya çıkmasını sağlamak, böylece fiyat artışlarını frenlemek idi. 1938 yılı fiyatları 100 kabul edilirse endeks 1940 yılında 126.6, 1941 yılında 175.3, 1942 yılında 339.6, 1943 yılında 590, 1944 yılında ise 458 oldu. 1942 yılının ne denli zor bir yıl olduğunu bütün verilerden izlenebilir. 1941'den 1942'ye % 93 artış gösteren endeks 1943 yılında 73'e gerilediği, dolayısıyla fiyatları etkileyen diğer etmenler (üretim, ithalat azlığı gibi) de hesaba katılırsa Varlık Vergisi'nin piyasayı etkilediği ve 1943 yılında en azından fiyat artış hızını frenlediği söylenebilir.

Piyasalarda beklenen bir başka gelişme altın fiyatlarının düşmesi yönündeydi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de altın fiyatları hızla artmış, 1915 yılını baz alan altın endeksi, 1939 yılında 1251 iken 1940 yılında 1726, 1941 yılında 2341, 1942 yılında 3192, 1943 yılında 3151, 1944 yılında ise 3748 olmuştu. 1941 yılına göre 1942 yılında altın fiyatı % 36.3 artmış, 1943 yılında ise % 2.3 düşmüştü. Dolayısıyla, altın fiyatlarındaki artış kısa süreli durmuş, ancak 1944 yılında altın fiyatları artmaya devam etmişti. 1942 yılında altın fiyatları düşmediğinden vergi yükümlülerinin vergiye direndiği,²⁰ vergiyi ödemek yerine altın aldığı, vergiyi ödemek için isc gayrimenkul satışlarına gittiği ifade edilmektedir (AYDEMİR, 1985:234). Bu durum son derecede ilginç ve yoruma açıktır.²¹ Vergiye karşı bir direnç olarak

19 Savaş yıllarında Türkiye ithalattan fazla ihracat yaparak rezervlerini artırdı. Üretim düştüğü halde ihracatın sürmesi ülke içinde tüketilebilen miktarı küçültüyor, bu durum enflasyonu yükseltiyor ücretlilerin reel gelirlerini olumsuz yönde etkiliyordu.

20 Beklenen mükelleflerin altın bozularak vergiyi ödemeleriydi. Ancak, altın fiyatlarının düşmemesi mükelleflerin vergiyi vermek istemediğini gösteriyordu (ÖKTE, 1951:104).

21 Oysa, özellikle Yahudi cemaatinden bir grup devlete sıkıntılı zamanlarda yardım için hazır olduklarını beyan etmiş, Saraçoğlu bu öneriyi kabul etmemişti. Türk Vergi Sisteminin gelirleri vergilemedeki yetersizliği nedeniyle, yeterince vergi verme-diklerinin farkında olan

tanımlanabilir ve tepki nedeniyle nakit ödemek yerine zora koşma olarak düşünülebilir. Burada, vergi verme alışkanlığı olmayan bir kesimden vergi alınmaya çalışıldığından, vergi mükelleflerinin özelliklerini de göz ardı etmemek gerekir.

Varlık Vergisinin azınlıklar üzerinde yoğunlaşması, daha geniş bir sonuca yol açtı ve yan etkileri gelir dağılımı ile ilgili sonuçları aştı, gayri menkuller, işyerleri ve stoklar satılarak ve tasfiye edilerek verginin ödenebildiği durumlarda servet ve mülkiyet dağılımında geleneksel metropol burjuva-zisinden, Anadolu kökenli yeni zenginlere doğru küçümsenmeyecek değişimler meydana geldi (BORATAV, 1984: 48). Vergisini ödeyecek parası olmayan iş adamları işlerini ve mülklerini satmak zorunda kaldılar (KEYDER, 1987:94-5). G grubu şirket ortakların büyük kısmı vergi dolayısıyla ortaklıklarını kaybettiler. E ve M ortaklar bu şirketleri veya hisselerini satın aldı (ÖKTE, 1951:135). Örneğin, İzmir’de dış alım-satım firmalarının % 50’ye yakını yabancıların eline geçti (GÜÇLÜ, 1993:182) Varlık Vergisinin uzun dönemli etkisi iş hayatındaki güveni zedelemesiydi. Bu vergi sonrasında Hristiyan ve Musevi iş adamları yatırım yapma konusunda çekimser davrandılar ve çoğu Türkiye’den ayrıldı.²² Müteşebbis bir grubun ülkeden ayrılması iktisadi kalkınmayı geciktirici ve özel sektörün gelişimini olumsuz etkileyen bir faktör olarak değerlendirildi. Ancak, savaş yıllarında yaşanan zorluklardan toplumun tüm kesimleri etkilendi; sabit ücretliler ve küçük köylüler en fazla sıkıntı çeken kesim oldu.²³

Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri

İstanbul’da vergi dairesinde itirazlar için bir hukuk bürosu kurulmuştu. Bu büro maddi hata ve mükerrerlik konusundaki itirazları inceledi ve bu

bu gruplarının iyi niyet gösterileri, ki ilginçtir aynı vergiyi ödeme konusunda gösterilmedi. Saraçoğlu’na, kendi aralarında 200-300 milyon toplayabileceklerini bildiren bu gruptan hiç kimse vergilenmedi mi? Çünkü, İstanbul’da toplanan vergi teklif edilen tutarın altında kalmıştı. Örneğin, verginin genelliği kapsamında ücretlilerin vergilenmesi konusuna büyük tepki gösterildi, ancak aynı grubun neden kendi aralarında bu konuyu halledemedikleri de ayrı bir soru olarak kaldı (KAFAOĞLU, 2002: 62).

- 22 Edward C. Clark (1984) Varlık Vergisinin gayri Müslim müteşebbislerin davranışlarını etkilediğini tekstil endüstrisini inceleyerek ortaya koydu. Ayhan Aktar’a göre korku ortamı 30-40 yıl sürdü, gayri Müslim tüccar yatırım yapmadı, parasını nakitte tuttu (Radikal, 24 Aralık 2001). Yılmaz Karakoyunlu, Hürriyet Gazetesine verdiği bir demeçte azınlıkların geliştirdiği uluslar arası ticaret terbiyesinin yok olduğunu ileri sürdü (28 Kasım 1999).
- 23 4 Haziran 1943 tarihinde tarım kesimindeki haksız kazançları vergilemeyi amaçlayan 4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu yürürlüğe girdi. Bu vergi 1944 ve 1948 yılları arasında tahsil edildi ve 229.1 milyon lira toplandı.

yönüyle verginin hukuki katılığını azalttı.²⁴ Varlık Vergisi konusunda yapılan itirazların büyük bölümü fazlalığa ilişkindi.²⁵ Ejnebi grubunun vergileri indirildikten sonra M grubundan itirazlar yükselmeye başladı. Faik Ökte'ye göre, M grubundan bazı kişilerin vergileri üzerinde inceleme yapılmasıyla başlayan bu süreç, iltimaslar, perde arkası güreşleri başlattı. M grubundan bazı mükelleflerin dosyaları yeniden bir müfettiş tarafından incelenerek fazla bulunan vergiler tecil edildi, daha sonra 4501 sayılı Kanun ile bu vergiler silindi. Bu şekilde M grubundan 378 mükellefin vergileri yeniden incelenmiş ve 6.8 milyon liralık vergi hiçbir kanuni esasa dayanmadan tecil edilmişti. Bu verginin 6.6 milyon lirası 5 bin ve yukarı vergilerdi (ÖKTE, 1951:131).

Verginin, itiraz ve temyiz haklarını getirmemesi isteklerin bireysel ve siyasi yakınlıklar kullanılarak iletilmesinc yol açtı. Bireysel hırs ve kinler keyfi vergi artırımlarına neden oldu, keyfi vergi indirimleri kollama ve adam kayırmayı, erteleme ve bekletme aynı şekilde kollama ve adam kayırmayı hem bireysel, hem de siyasi ve bürokratik alanda ortaya çıkardı. Siyasi yakınlıklar kullanıldı. Adana, İzmir ve İstanbul'dan vergiyi ödmeden önce Ankara ile ilişkiye geçildiği görüldü (GÜÇLÜ, 1993 ve 1997). Varlık Vergisinin tahakkuk sürecinde en çok karşılaşılan keyfilik biçimi bürokratik hayatın çok sık rastlanan özelliği olan kollama ve adam kayırma idi. Örneğin, Vali Lütfi Kırdar'ın terzisi olan İzzet Ünver'in vergisi azaltılırken, aynı şekilde Varlık Vergisi uygulamasını CHP adına yöneten Suat Hayri Ürgüplü, sınıf arkadaşı Prens Halim'in vergisinin asgari düzeye indirilmesi için uğraşmıştı (AKTAR,

24 İtiraz yolları kapalı olduğu halde en çok itirazda bulunan vergi Varlık Vergisidir. Varlık Vergisi dolayısıyla TBMM'ye 13348, diğer mercilere 10968 olmak üzere toplam 24 316 müracaat olmuştur. Müracaatların 15 173 adedi G grubundan, 9141'i M grubundan yapılmıştır. Karara bağlanan müracaatlardan 13611'i fazlalık, 4885'i mükerrerlik iddiası, 1723'ü maddi hata ile ilgiliydi. Geriye kalan 3758 başvuru ise çeşitli yerlere yapılan mükerrer müracaatlardı. G grubunda karara bağlanan müracaatların % 70'i fazlalık, % 20'si ise mükerrerlik iddiasıyla yapılmıştı. M grubunda % 64'ü fazlalık, %31'i ise mükerrerlik iddiasındaydı.

25 Bazı gayri Müslimler Müslüman ismi taşıdıkları için vergi dışı kaldıkları gibi, bazı Müslümanlar gayri Müslim isim taşıdıkları için G gibi vergilendirilmişlerdi. Bu indirimlerin bir kısmı M'lerin G gibi vergilenmesinden kaynaklanmıştı, Zülfü Piran, Osman Şakar vb. gibi. G grubundan 37 mükellefin verileri tetkik edilerek 2555550 liralık vergi 1316516'ya indirildi. Bu tetkiklerin Şevket Adalan'ın emriyle, bazı indirimlerin ise M. G. ortaklıkları ve M. E. ortaklıkları dolayısıyla ve şirketlerin vergisi üzerinden indirimler yapıldı. Şahıs şirketlerinde sözleşmedeki sermaye iştirakine göre M ve E'ye düşen kısım yeniden ayarlandı. E ve M çalışma mükellefiyetine tabi tutulmadı, verginin büyük yükü G grubu mükellefler üzerinde kaldı.

1996:127). Ankara ve İstanbul'da garajı olan bir milyonerin vergisinin Maliye Bakanı Fuad Ağralı'nın bir emriyle terkin edildiği söyleniyordu (TBMM, 1950c:82) Fuad Ağralı telefonla Sezai Ömer Madra'ya konacak verginin 70 bin lirayı aşmamasını rica etmişti (ÖKTE, 1951: 98). Buna benzer örneklerin sayısı artırılabilir. Azınlıklar ile Müslüman ve yabancı gruplar arasında ayırım yapılırken, her grup içinde aynı işe sahip vergi yükümlülükleri arasında da ayırım yapıldı. Örneğin, bir binanın aynı katında çalışan Jak Hateme isimli avukata 140 bin, Bensiyon Garin'e 90 bin, Sadi Rıza Dağ'a 6000 lira Varlık Vergisi tahakkuk ettirilmişti (AKTAR, 1996:110). Vali Lütfi Kırdar meslektaşları olan doktorları kurtarmış, gayri Müslim doktorlar G grubu yerine M grubunda vergileneşlerdi (ÖKTE, 1951:84). Varlık Vergisi uygulamasında hükümetin vergi mükelleflerine duyduğu dostluk ve düşmanlık hislerinin mükellefin vergisinin artmasında veya azalmasında etkili olduğu görüldü (ÖKTE, 1951:86-176). Örneğin, Varlık Vergisi uygulaması sırasında Maliye Müfettişisi olan Ferit Melen bir nedenle kızdığı Trabzon'daki bir seyahat acentası sahibini vergi verecek durumda olmamasına rağmen vergi kapsamına aldığını ve üzerine vergi koydurduğunu anlatmıştır (AKAR, 1992:106). M grubundan 15 bin lira vergi konulan Dr. Cudi Birtok'in vergisi Fuad Ağralı'nın emriyle 25 bin liraya çıkarılmıştı. G grubundan Mişon Tekinalp ile Karabet Devletiyan'a vergilerini ödemedikleri halde haciz başlatılmadı, aynı şekilde Çıkvaşilli diye bir işportacı Faik Ökte'nin teklifiyle takibat dışında kaldı (ÖKTE, 1951:160). Faraçisi isimli G grubu vergi mükellefi müvekkilinin işlerini takip eden Avukat Münip Hayri Ürgüplü malları üzerine almış, bu mallara ilişkin icra yoluna gidilmemesi Ankara'dan telefonla emredilmişti (ÖKTE, 1951:113) Ejnebilere konulan vergiler nedeniyle uluslar arası tepkiler alınmış, konsolosluklar aracılığıyla yapılan değişiklikler sonucunda çeşitli ülkelerin vatandaşları için farklı uygulamalar ortaya çıkmıştı; örneğin Almanların 4.2 milyon olan vergileri 3.2 milyona inerken, İngilizlerin vergisi 6.4'ten 2.8 milyona düşmüş, Amerikalılar hiç Varlık Vergisi ödememiş, Sovyetler Birliğinden kendi rızaları ile ödedikleri vergi kısmı dışında vergi ödememiş ve haklarında tatbikat yapılmamıştı (ÖKTE, 1951:125-6).

Varlık Vergisi bir kez alınacak servet vergisiydi. Vergi uygulamasında, veri sisteminin eksikliği ve vergi idaresinin yetersizliği idari ve siyasi olarak birçok sorunlar ortaya çıkardı.²⁶ Varlık Vergisi vergi tekniği nedeniyle eleştirildi ve karine usulünün çağdışı olduğu ve birçok haksızlıklara neden olduğu söylendi. İdarece takdir yönteminin subjektif değerlendirmeler

26 Vergi miktarlarına itirazlar, ricacılar ve araçlar koyarak miktarların azaltılmasını isteyenler nedeniyle, bürokrasi sınav verdi. Rüşvete karşı dayanıklılığı test edildi (bu konuda örnekler için bakınız ÖKTE, 1951 ve BALİ, 2001).

nedeniyle ülkenin her yerinde hem gruplar arasında, hem de aynı grup içinde farklı uygulamalara yol açtığı söylenebilir. Sübjektiflik ayırımcılığı getirdi. Bu, siyasi ve bürokratik olarak verginin tarihinde ve tahsilinde keyfiliklere neden oldu. Seyhan bölgesinde incelemeler yapan Hilmi Uran'a göre (1959:386), "her vilayet ve kaza merkezinde oluşturan bir veya çok sayıda komisyonların mükelleflere, onların servet ve kazancına karşı kullandığı bu takdir ve ölçü, kanunun tatbiki esnasında, her tarafta ayrı olmuş ve haddizatında makul ve makbul bir şey olmayan, takdir ile vergi tarhi keyfiyetine mahalli çeşitli sebepler de katılması yüzünden alınan netice de çok mahzurlu çıkmıştı." Örneğin, Adana (Seyhan) ilinde 1057 mükellefe 8 024 462 lira vergi konmuş tahsilat % 80 olarak gerçekleşmiş, bu ilden kimse çalışma kamplarına gönderilmemişti (GÜÇLÜ, 1997:32). İzmir'de 4597 mükellefe toplam 26 755 250 lira vergi konmuş, tahsilat % 90 olarak gerçekleşmiş 93 kişi çalışma kampına sevk edilmiş, Ocak ayında yapılması gereken bu işlem iyi niyet gösterilerek Ağustos'a kadar bekletilmişti (Güçlü, 1993:181). Oysa, İstanbul'da çalışma kampına ilk katile 21 Ocak 1943'te gönderilmişti. Kentler arasında farklı uygulamalar ortaya çıktığı gibi, yakınlıklar kullanılarak ek süreler de alınabiliyordu. Örneğin, vergi mükelleflerinden Parsch Gevrekyan Vali Lütfi Kırdar'a rica ederek dört ay ek süre aldığı söylemiştir (AKTAR, 1992:107). Bu şekilde, bir yanda ek süre alanlar, geciktirilenler, öte yanda süre dolduğu için çalışma kamplarına gidenler arasında ayırımcılık yapılmıştı.

Demokrat Parti ve Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Tartışmaları

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dışsal faktörlerin yanı sıra, Savaş yıllarındaki uygulamaların ve içsel faktörlerin etkisiyle iktisat politikaları giderek liberalleşti. Çok partili siyasal yaşama geçildikten kısa bir süre sonra, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yerine Demokrat Parti iktidara geldi. Demokrat Parti iktidarının ilk altı ayı ekonomik ve siyasi alanda yoğun değişikliklerin yaşandığı canlı tartışmaların yapıldığı bir dönemdi. Devr-i sabık yaratmayacaklarını söyleyen Demokrat Partililer, seçimleri kazandıktan hemen sonra geçmişi sorgulamaya başladı. Özellikle, Cumhuriyet Halk Partisi ile özdeşleştirilen devlet ve bürokrasi şiddetle eleştiriliyordu (AHMAD, 1994: 151-9). Varlık Vergisi bunların içinde büyük yer tutuyordu. Hilmi Uran'a (1959:386) göre, Verginin mali yönü kısa sürede tamamlansa da, Halk Partisi için siyasi safhası devam etti ve Halk partisi aleyhine daima bir silah olarak kullanıldı. Bu bağlamda Varlık Vergisi konusunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemine gelmesi gecikmedi.

Varlık Vergisi konusundaki yolsuzluk söylentileri, Demokrat Parti listesinden seçilen, kısa bir süre sonra bağımsız olan Seyhan Millet Vekili Sinan Tekelioğlu tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine getirildi.²⁷ Tekelioğlu verdiği üç soru önergesiyle, özellikle siyasilerin Varlık Vergisi konusunda ön ayak oldukları düzenlemeleri sorguladı.

Descartes'in gerçek doğrunun bulunacağı ana kadar yaşamı yönlendirmede kabul edilmesi gereken üç ahlak kuralından biri yönetenin yasalara ve törelere herkesten fazla uymasıdır. Yasalara uymak, yasaların belirlediği sınırlar içinde kalmak, yönetilenlere ya da vekalet verenlere oranla ayrıcalıklı olmamayı; öznel durumları nesnel değerlere yeğlememeyi, yasa ya da yasa dışı uygulamalarla kendisi ya da bir yakını için çıkar sağlamamayı gerektirir (ALİEFENDİOĞLU, 1999: 159). Burada konunun siyasi yolsuzluk boyutu önem kazanmaktadır. Vergi Hukuku'na göre, Verginin hukuki temeli vergi idarelerinin eylemlerini de kapsar. Kanun kimlerin vergi dışı kalacağını belirtir. Bu bakımdan idareye yetki tanımaz.²⁸ Vergiler ancak kanunda gösterilen konu, matrah ve oranlara göre konulur ve alınır (ERGİNAY, 1971: 6). Oysa, Varlık Vergisi uygulamasında yukarda örneklerini verdiğimiz, birçok siyasi, idari keyfi davranışlara rastlandı. Özellikle, baskı gruplarının tam oluşmadığı siyasi yapıda istekler bireysel yoldan iletildi. Tek parti yönetiminde ve savaş konjonktüründe, bu durum siyasi ve bürokratik alanda bir dizi kayırmacı davranışlara yol açtı. Kişisel çıkarlar, siyasi çıkarlar, kişisel istekler büyük oranda verginin objektifliğini etkiledi ve keyfiliklere neden oldu, bu nedenle uygulamada eşitlik sağlanamadı. Dolayısıyla, Varlık Vergisi uygulaması sırasında azınlık grupları arasında olduğu gibi Müslümanlar arasında da vergi ayırımına gidilerek CHP taraftarlarına vergi indirimi yapıldı mı? Oysa, Varlık Vergisi tarihinde hatalar olmuş ise, bu hatalar sadece belli bir bölgede değil tüm ülkede olmuştu. Listelerle kısmi olarak hataların düzeltilmesi verginin genelliği ve objektifliği ilkesine aykırıydı.

3 Temmuz 1950 tarihinde Sinan Tekelioğlu, hukuk devleti, vergilemede genellik ve objektiflik ilkelerinden hareketle, Varlık Vergisinin tarih ve tahsilinde dostluktan doğan suiistimaller üzerinde durdu ve ilk dost oyunlarının İstanbul'da başladığını, Adana'da 55 kişinin vergisinin affedildiğini, İzmir'de altı milyon liranın tahsilinden vazgeçildiğini açıkladı (Cumhuriyet, 1950a).

27 Sinan Tekelioğlu, 6, 7, 8, 9, 10'uncu dönemlerde milletvekilliği yapmıştır. 1950 seçimlerinde Demokrat Partiden Meclise girmiştir. 1950-51 yıllarında Seyhan Bağımsız milletvekilidir (TBMM, Albüm,D:9).

28 Başbakan Şükrü Saraçoğlu, bu kanunun bazı hükümlerinin ağır olduğunu, ancak iyi niyetlerini ve iyi yurttaş olduklarını ispat edenlere idari kolaylıklar gösterileceğini ve maddi yanlışlıkların düzeltileceğini söylemiştir (BALI, 2001:445).

Vurguladığı suiistimaller siyasilerin önyak olduğu Varlık Vergisi'ne ilişkin kanun dışı uygulamaları. Vergileri sonradan indirilmiş veya yanlış diye usulsüz olarak ertelenmiş olan bu vergiler kimlere ait idi? Tarh edilmiş vergileri indirmek veya ortadan kaldırmak için Maliye Bakanlığı içinde sonradan teşekkül etmiş bir komisyon olduğu söyleniyordu. Bu komisyonunda kimler vardı? (TBMM,1950a:212). Tckelioğlu, 12 Temmuz 1950 tarihinde sözlü soru önergesini yineleyerek, soruları netleştirdi. Önergede şu sorulara yer verilmişti: Tahakkuk, tahsil ve tenzil edilen varlık vergisi tutarları ne kadardır? Kanuna göre terkin veya tadili mümkün olmadığı halde usulsüz ve kanunsuz olarak tadil ve terkin edilmiş Varlık Vergisi var mıdır? Miktarı nedir ve kimlere aittir? Bu usulsüz terkin ve tadil işini yapan komisyon kimin emriyle nerede ve kimlerden oluşmuştur?

Bu soru önergesine Maliye Bakanı Halil Ayan, 13 Kasım 1950 tarihinde kapsamlı bir yanıt verdi (TBMM,1950c: 80-83). Tahakkuk etmiş olan 463 milyon lira Varlık Vergisi'nin 317.5 milyon lirası tahsil edilmiş, geriye kalanın 12.3 milyonu 21.1.1943 tarihinde yürürlüğe giren 4501 sayılı kanunun verdiği yetkiye dayanılarak, 34.3 milyonu mükerrerlik dolayısıyla Kanunun 11'inci maddesine göre ilgili vergi dairelerince terkin edilmiş, 98.9 milyon lira ise 17 Mart 1944 tarihinde yürürlüğe giren 4530 sayılı Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun'a göre terkin edilmiştir. Bundan başka çoğunluğunu çiftçilerin oluşturduğu 179 mükellefe ait başvurunun Türkiye Büyük Millet Meclisi Dilçke Komisyonunda görüşülmesi sonucunda 286 bin lira sahiplerine iade edilmiştir. Maliye Bakanı, Hilmi Uran'a ait olduğu bilinen listenin ise mükellef isimleri, tarh edilen vergi miktarları ile mükelleflerin verebilecekleri vergi miktarlarını gösteren bir cetvel olduğunu açıkladı. Bu cetvelin resmi yazı olarak gelmediğini ifade eden Maliye Bakanı, " O zamanki hükümet erkânı bunu Maliye Bakanlığına tevdi etmişler, bize verildi, usulen ve ilerde bir suale maruz kalınması ihtimaline karşı bu hususta bir zabıt yazdık. Zabıtta müfredatını ve yekûnünü gösterdik. Bu cetvelin yekûnu 1 493 600 liradır."

Cetvelin şerhinde şu ifade yer almıştır. "Hatay, İçel, Seyhan vilayetleri merkez kazalarıyla bu vilayetlere mülhak bazı kazalara ait Varlık Vergisi tarhiyatı dolayısıyla Seyhan Mebusu Hilmi Uran tarafından mahallen yapılan tetkikat neticesinde tanzim ve tevdi edilen 20 sayfadan ibaret ilişik cetvellere dahil 411 mükellefin matrah vergi miktarının, kaza itibarıyla icmalen yukarıda gösterildiği veçhile, 4 384 965 lira, bu mükelleflerin emsaline ve takatine nazaran adilane olacağı cetvellerde irae ve işaret edilen vergi miktarının 1 476 650 liradan ibaret olduğunu mübeyyin zabıt varakasıdır. 29 temmuz 1943."

Maliye Bakanı'na göre, 3065 mükellef adına salınmış olan 18 741 342 lira Varlık Vergisinden, 411 mükellefe ait ceman 4 358 065 lira verginin

mükelleflerin takatlerine ve emsallerine nazaran 1 493 600 liraya indirilmesi gerektiğinden, 2 864 465 liralık verginin tahsilinin tecili mahallerine tebliğ olundu. Tecil edilen bu vergilerden 62 500 lirası daha tahsil edilmiş, geriye kalan 2 801 965 lira 4530 sayılı Kanuna göre 17 Mart 1944 tarihinde terkin edilmişti. Dolayısıyla bir tecil işlemi vardı ve bu yasal değildi.

Maliye Bakanı tecil işleri ile ilgili komisyona ilişkin bilgi vermese de, Tekelioğlu'na göre, bu işlerle ilgilenen Komisyon Fuad Ağralı, Şevket Adalan, Ferit Melen, Fuat Erciyes'ten oluşmuştu. Oysa, Varlık Vergisi Kanunu'na göre böyle bir komisyon kurulamazdı. Ayrıca, mükerrer olduğu gerekçesiyle düzeltilen vergiler mükerrer değildi. Şevket Adalan İzmir'de dört büyük şirketin, Hilmi Uran 55 kişiye ait Varlık Vergisi listesini getirmiş, terkin kanunu yapılanaya kadar bu kişiler bekletilmişti. Maliye Bakanlığı yetkisi olmadığı halde bu vergileri ertelemişti. Bu nedenle, Tekelioğlu'na göre yolsuzluk vardı (TBMM, 1950d: 212).

Liste ile ilgili olarak açıklama yapan Başbakan Adnan Menderes, bu listenin Vekiller Heyetinden geçtiğine dair elde bir kayıt olmadığını,²⁹ sadece bazı isimlerden meydana gelen listenin Maliye Bakanlığına gelince Hilmi Uran tarafından verildiğinin şerh edildiğini söyledi. Menderes, listede isimleri yazılı mükelleflerin vergilerinin kanuna aykırı olarak tecil edildiğini, bu listenin vergi uygulaması sırasında fahiş hatalar olduğunu gösterdiğini vurgulayarak, bireysel olarak "Hilmi Uran'ın bir liste oluşturarak bu hataları gidermeye çalıştığını ancak, sadece siyasi faaliyet alanındaki insanların vergilerini terkin ederek nimet dağıttığını ifade etti" (TBMM, 1950d: 213-4). Komisyon üyelerinden Ferit Melen'le yapılan bir sözlü görüşmede Melen, Hilmi Uran listesini incelediğini bu listede olanların zaten vergilerini ödediklerini, bu nedenle listeye ilişkin bir işlem yapmadığını söylese de (AKAR, 1992: 104). yukarıdaki tartışmalar tecil işleminin yapıldığını göstermektedir. Mükellefler, herhalde asgari tutarları ödeyerek, terkinin beklemişlerdi.

Sinan Tekelioğlu, konunun peşini bırakmayarak, 27 Kasım 1950 tarihinde Varlık Vergisi konusunda yeni bir sözlü soru önergesi verdi. Bu önergede af, terkin veya tadil için Hilmi Uran'ın Adana ve Cenup vilayetlerinden, Şevket Adalan'ın, İzmir ve civarından Mali Müşavir Edip Görel ve diğer zevatın İstanbul'dan getirdikleri listelerde kimlerin isimlerinin yazılı olduğunu sordu. Ancak, TBMM'de isimlerin açıklanmasının doğru olmayacağı söylenerek, isimler gizli tutuldu. Tekelioğlu'nun ikinci sorusu, eski İstanbul Defterdarı Faik Ökte'ye ilişkindi. Söylenti, Faik Ökte'nin Papazyan ile

29 Cumhuriyet Arşivi Bakanlar Kurulu kararları incelenmiş (1939-51), Varlık Vergisinde oranları belirlemeye yönelik ve keyfi istisnalara ilişkin kayıt görülmemiştir.

Pozant'a müştereken tarh edilen vergiyi aralarında taksim ettiği ve Varlık Vergisi mükelleflerinden birinin evini aldığı konusundaydı. Bu taksim kanuna uygun muydu? Maliye Bakanı, bu önergeye 18 Aralık'ta kapsamlı bir yanıt vereceğini açıkladı. Bunun üzerine, Maliye Bakanlığı İstanbul kentinde yolsuzluk soylentileri konusunda etraflı araştırmalar yaptırdı. Basına yansıyan soylentiler şunlardı:

- İstanbul'dan toplanacak Varlık Vergisi Maliye'ce 250 milyon olarak tahmin edilmiş, daha sonra Vali tarafından 400 milyona yükseltilmiştir.

- Verginin gayri muntazam ve gayri adilane tarh ve tanziminde bazı mükellefler varını yoğunu verdikleri halde bazı kimseler hiçbir şey vermemişlerdir, bu suretle alınabilecek miktar da tahsil edilememiştir.

- O zaman İstanbul'da yüksek bir memur taksitle bir apartman satın almış, bu apartman sahibi varlık vergisine tabi tacirlerle ortak olmak suretiyle o tacirlerin vergi miktarını azaltmıştır.

- Defterdarlıkta bazı ileri gelen kişiler varlık vergisine tabi tacirlerle ortak olmak suretiyle bu kişilerin vergi miktarını azaltmışlardır.

- Varlık vergisi tanzim işinde çalışan Maliye Vekili Şevket Adalan'a 10 bin lira ikramiye verilmiştir.³⁰

- Bazı kimseler, Varlık vergisine tabi kimselerin emlakini ele geçirmek suretiyle kendilerini kampa gitmekten kurtarmışlardır (Cumhuriyet, 1950b).

Devlet bütçesinin TBMM'ne Anayasa'da öngörülen süreden geç teslim edilmesi ve Gelir Vergisi uygulamasına ilişkin sorunlar ve Demokrat Parti'nin mali siyasetini uygulamada başarılı olamadığı gerekçesiyle artan baskılar karşısında, Maliye Bakanı Halil Ayan 15 Aralık 1950 tarihinde istifa etti, onun yerine Hasan Polatkan atandı. 18 Aralık 1950 tarihinde Meclis gündeminde bulunan Varlık Vergisi konusundaki soru önergesi Maliye Bakanı gelmediğinden 17 Ocak 1951 tarihine ertelendi. 17 Ocak'ta ise, soru önergesini veren Sinan Tekelioğlu olmadığı için önergenin görüşülmesi 19 Ocak 1951 tarihine bırakıldı. 19 Ocak günü, önerge sahibi tekrar Meclis'e gelmeyince soru önergesi gündemden düştü.³¹ 1951 yılının Mart ayında Tekelioğlu'nun Varlık

30 Bu konuyu Faik Ökte Varlık Vergisi Faciası isimli kitabında doğrularak, Şevket Adalan'ın beş bin, Vali Lütfü Kırdar'ın 10 bin, müfettişlere ve hesap uzmanlarına 500'er lira, birkaç müdüre de 400 lira ikramiye verildiğini ifade etmiştir.

31 Sinan Tekelioğlu 3 Temmuz 1950 tarihinde verdiği soru önergesi görüşülürken, İstanbul Maçka'da Vakfa ait bulunan arazi hakkındaki tavrı gündeme gelmiş, Millet Vekili bunun üzerine tehdit edildiğini söyleyerek TBMM kağıdına yazılmış tehdit mektubunu okumuştur. Sinan Tekelioğlu, genellikle bu türden yolsuzluklar üzerinde sık sık soru önergesi veren bir millet vekilidir. Varlık Vergisi konusunda verdiği soru önergesine cevap alacağı günlerde

Vergisi'nin mükelleflere iadesi konusunda bir yasa teklifi hazırladığı basında yer aldı, ancak daha sonra bu haberin tamamen uydurma olduğu ortaya çıktı (BALI, 1997: 177).

Bu konudaki söylentiler günümüze kadar ulaştı. Bu önerge nedeniyle yolsuzluk söylentileri içinde adı geçen, Varlık Vergisi'nin uygulandığı dönemde İstanbul Defterdarı olan Faik Ökte, 1951 yılının Mayıs ayında "Varlık Vergisi Faciası" adında, vergiye ilişkin en kapsamlı kitabı yazdı.³² Kitapta Varlık Vergisi'ne ve kendisine yapılan ithamları yanıtladı. Ökte, Maliye çalışanlarının ve Müfettişlerin hiçbir yolsuzluğa karışmadıklarını, yolsuzlukların Ankara'da Fuad Ağralı'nın ricalarıyla başladığını daha sonra bunun kapsamının genişlediğini ileri sürdü. Verginin tüm sorumluluğunu hükümete attı. Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise, Varlık Vergisi Faciası üzerine artan tartışmalar ve kitaptaki ithamlara ilişkin, "Varlık Vergisi eseri benimdir. O kadar benimdir ki bugün aynı mevkide aynı mali şartlarla karşılaşırsam bir yenisini yapmakta tereddüt etmem" diyerek yaklaşımının değişmediğini vurguladı (Cumhuriyet, 1951).³³ Oysa, beklenen Saraçoğlu'nun verginin sorumluluğunu İsmet İnönü üzerine atmasıydı. Demokrat Parti bunu İsmet İnönü'ye karşı bir koz olarak kullanabileceğini düşünüyordu (ÖYMEN, 2002:345). Ancak, bu sözlerden sonra Varlık Vergisi konusu siyasetin gündeminden çıktı.³⁴

İç ve dış politikada, hızlı gelişmelerin yaşandığı ve yeni oluşumların biçimlendiği bu dönemde, Varlık Vergisi'ne ilişkin yolsuzluk söylentilerinin Meclis gündemine taşınması siyasi sistemin sağlıklı yapılanması açısından önemliydi. Önergelerin önemi, Varlık Vergisi uygulamasından sonra konunun, ilk kez Meclis'te ele alınıyor olması ve kanun dışı düzenlemelerin hesabının sorulmasıydı. Demokrat Parti, başlangıçta, demokrasi, hukuk düzeni, özgürlükler konusunu ön plana çıkarırken, hukuksal alanda tüm ihlallerin üzerine gidilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Ancak, 1951 yılının başından itibaren bu yaklaşımın terk edildiği, sert yaklaşım biçiminin kalıcılaştığı görüldü. Demokrat Parti çok çeşitli görüşlere sahip insanların bir koalisyonu olarak kurulmuştu (EROĞUL, 1990: 63), ancak Parti içindeki çekişmeler, iktidar ve

Millet Meclisince gelmemesi ilginçtir. Bunun Demokrat Parti içinde yaşanan değişimle ilgili olabilir.

32 Maliye Müfettişi Cahit Kayra ile yapılan söyleşide, Kayra Faik Ökte'nin bir Ermeni vatandaşın evini aldığını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 1999).

33 Bu sözler, içinde yaşanan koşulların ne derecede ivedi çözümler gerektirdiğini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

34 Hilmi Uran'a göre (1959: 387), Varlık Vergisinin sorumluluğu ne Şükrü Saraçoğlu'na, ne de Fuat Ağralı'ya yüklenemez. Vergi TBMM'den çıkan bir kanunla tahsil edildiğinden, sorumluluk tümüyle Cumhuriyet Halk Partisi'nindir.

muhalefet arasındaki diyalogsuzluk bu soru önergelerinden Demokrat Parti'nin demokrasi ve kurumları konusunda bir çıkarsamada bulunmasını engelledi; genel olarak hukuk sisteminin sağlamlaştırılması ve demokratik kurumların geliştirilmesi yönünde bir sonuç getirmedi.³⁵

Genel Değerlendirme

Varlık Vergisi konusundaki tartışmalar, günümüzde tek boyutlu olarak devam ediyor ve verginin etnik bir vergi olduğu ileri sürülerek, bu yönü ön plana çıkartılıyor. Oysa, konuya retrospektif olarak bakmakta yarar var. Dönemin şartları ve özellikleri gözden kaçırılmadan, konuya çok yönlü, devletin ve vatandaşların uyması gereken etik değerler ve hukuk kuralları ve görevleri çerçevesinden bakılırsa, Varlık Vergisi konusu yeniden değerlendirilebilir. Öte yandan, tarihi geçmiş ve deneyimler, öte yandan vergi sistemi ve vergi idaresindeki yetersizliklerin vergiden kaçınmaya ve vergi kaçırılmasına yol açması, siyasi zorluklar ve yokluklar politikaların yönünü değiştirebilmektedir. Sormamız gereken soru, bu uygulamalardan olumlu ne gibi faktörlerin siyasi düzen ve düşünceye yansıdığıdır. Yapılan hatalardan ders alınıp hukuksal düzen yeniden oluşturulup, işletilebildi mi? Hukuksal yapıdaki eksikliklerin, piyasa sisteminin işleyişinde adaletsizliklere yol açtığı bilinmektedir, bu boşluklar giderilebildi mi?

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Maliye sadece gerekli ödeneği bulmak amacıyla çalıştı, yani mali kaygılar finansman politikasına egemendi, kullanılan araçların iktisadi ve sosyal etkilerinin ne olacağı hesaplanmadı. Bu, finansman politikasının temel eksikliklerinden biriydi (COŞAR, 1996: 810). Mali açıdan, vergi sisteminin karışıklığı, vergi idaresinin yetersizliği, ekonomide tüm gelirleri kapsayacak bir vergi sisteminin kurulamamış olması, vergi ödememe alışkanlığı, vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı önlenemedi mi? Vergi Sisteminde İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan reform ile modern bir yapı oluşturuldu. Gelir ve Kurumlar Vergisi getirildi, bu vergiler beyan usulüne dayanan kurumlaşmanın olduğu gelişmiş ekonomilerin vergileriydi. Ancak, modern teknikler kullanılsa da ülke ekonomisinin gelişmişlik düzeyini yansıtmayan vergilerle başarı sağlanamadı. 1950 sonrası Türkiye finansman politikaları bu yönüyle incelenirse, sadece modern olmanın, beyana dayanmanın vergi toplamada yeterli olmadığı da görülebilir.

35 1950' li yıllarda seçimlerde, Yahudiler Demokrat Partiyi desteklediler ve zaman zaman Varlık Vergisinin geri ödenebileceği konusunda ümitlendilerse de bu ümitleri boşa çıktı (BALI, 1997:175-187).

Kaynakça

- AHMAD, Feroz (1994), *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980* (İstanbul: Hil Yayın).
- ALİFENDİOĞLU, Yılmaz (1999), "Ahlâk ve Siyaset," *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 23/214:154-164.
- AKAR, Rıdvan (1992), *Varlık Vergisi Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği* (İstanbul: Belge Yayınları).
- AKTAR, Ayhan (1996), "Varlık Vergisi ve İstanbul," *Toplum ve Bilim* (71 Kış): 94-147.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1985), *İkinci Adam* (İstanbul: Remzi Kitabevi, Cilt 2) .
- BALİ, Rıfat (1997), "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar," *Tarih ve Toplum* (165, Eylül): 175-187.
- BALİ, Rıfat (2001), *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)* (İstanbul: İletişim, Beşinci Baskı).
- BARUTÇU, Faik Ahmet (1977), *Siyasi Anılar* (İstanbul: Milliyet Yayınları).
- BİLEN, Alber (1988), *Türk Sanayiinde Kırk Zorlu Yıl* (İstanbul).
- BORATAV, Korkut (1984), "Savaş Yıllarının Bölüşüm Göstergeleri ve "Rantlar" Sorunu," *Yapıt* (8, Aralık-Ocak): 44-51.
- BUĞRA, Ayşe(1994), *Devlet ve Şadamları* (İstanbul: İletişim Yayınları)
- CLARK, E.C. (1984), "Varlık Vergisine Yeniden Bakış," *Yapıt* (8, Aralık-Ocak): 29-43.
- COŞAR, Nevin (1996), "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kamu Finansman Politikası," *Para ve Finans Ansiklopedisi* (İstanbul: Creative Yayıncılık, Cilt III): 801-814.
- Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları (1939-51).
- Cumhuriyet Gazetesi* (1950a), 4 Temmuz.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1950b), 7 Aralık.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1951), 22 Mayıs.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1999), 19 Mayıs.
- DERİNGİL, Selim(1994), *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları).
- ERGİNAY, Akif (1971), *Vergi Hukuku* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi).
- EROĞUL, Cem (1990), *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi* (Ankara: İmge Kitabevi).
- GOLOĞLU, Mahmut (1974), *Milli Şef Dönemi 1939-45* (Ankara: Goloğlu Yayınları)
- GÖÇEK, Fatma Müge (1999), *Burjuvazinin Yükselişi ve İmparatorluğun Çöküşü* (İstanbul: Ayraç).
- GÜÇLÜ, Muhammed (1993), "Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması," *Ege Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 8: 157-82.
- GÜÇLÜ, Muhammed (1997), "Varlık Vergisi ve Adana (Seyhan) Uygulaması," *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 21/ 203: 29-33.
- İNCE, Macit (2001), *Devlet Borçları ve Türkiye* (Ankara: Gazi Kitabevi)
- KAFAOĞLU, Arslan Başer (2002), *Varlık Vergisi Gerçeği* (İstanbul: Kaynak Yayınları) .
- KARPAT, Kemal H. (1996), *Türk Demokrasi Tarihi* (İstanbul: Afa) .
- KARPAT, Kemal H. (2001), *The Politicalization of Islam, Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Ottoman State* (New York: Oxford University Press).
- KEYDER, Çağlar (1989), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- KOÇAK, Cemil (1985), *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938-1945* (Ankara: Yurt Yayınları) .
- Maliye ve Gümrük Bakanlığı (1995), *Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri, 1924-1995* (Ankara).
- MERİÇ, Ahmet Arif (1951), *Varlık Vergisinin Satılmış Kahramanı Faik Ökte'ye Açık Mektup* (İstanbul).
- ÖKTE, Faik (1951), *Varlık Vergisi Faciası* (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi).
- ÖYMEN, Altan (2002), *Bir Adam Bir Çocuk* (İstanbul:Doğan Kitap)
- SAYERS, R.S. (1956), *Financial Policy, 1939-45* (Londra: Longman, Green and Co.).

TUNAYA, Tarık Zafer (1980), *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi).

TBMM (1950a), *Zabıt Ceridesi*, (IX Dönem) ,Temmuz.

TBMM (1950b), *Zabıt Ceridesi*, (IX.Dönem),12 Temmuz.

TBMM (1950c) *Zabıt Ceridesi*, (IX. Dönem), 13 Kasım .

TBMM (1950d) *Zabıt Ceridesi*, (IX. Dönem), 27 Kasım.

URAN, Hilmi (1959), *Hatıralarım* (Ankara).